

Kayseri

– Mustafa ESER · 31 Ekim 2025

KAYSERİ

Erciyes dağının kuzey etekleriyle kuzeyindeki ovanın temas sahasında içkale ve surlar çekirdek olmak üzere kurulmuştur. Doğu-batı ve kuzey-güney ticaret yolları, orta kol ordu ve menzil güzergâhı üzerinde yer alan şehir antik dönemde Mazaka, Roma zamanında Caesarea, İslâm fethinden ve Türkler'in idaresine girdikten sonra Kaysâriye, Kayseriye imlâsıyla ve nihayet Cumhuriyet döneminde Kayseri şeklinde yazılmaya başlanmıştır.

Kayseri çevresi Anadolu'nun en eski yerleşim yerlerinden biri olup şehrin 22 km. kuzeydoğusunda Kültepe'de ele geçen arkeolojik buluntular ve çivi yazılı tabletler iskânın milâttan önce 3500'lere kadar indiğini, burada Asur ticaret kolonilerinin oluştuğunu göstermektedir.

Kayseri, diğer Anadolu şehirleri gibi VII. yüzyılın sonlarından itibaren İstanbul'u fethetmek üzere harekete geçen müslüman Arap ordularının yolu üzerinde olduğundan onların akınlarına mâruz kaldı. XI. yüzyıl ortalarında Anadolu'ya yönelik Türkmen akınları sırasında muhtemelen 1067 sonra Türkler'in eline geçti. Dânişmendliler'in önemli bir merkezi oldu ve burada Ulucami (Sultan Camii, Câmî-i Kebir) başta olmak üzere birçok eser meydana getirildi. Kendisinden sonra iki defa hükümdar olan (1143, 1172-1175) Zünnûn zamanında Kayseri yeniden karışıklıklar içine düştü. Dânişmendli hâkimiyetinin zayıflaması üzerine Selçuklu Sultanı II. Kılıçarslan Kayseri ve civarını 1169'da Selçuklu topraklarına kattı. 1175 Anadolu'da birliğin sağlanması üzerine Kayseri Selçuklular'ın önemli bir merkezi oldu, sultanların ve hanımların ikametgâhı haline geldi. Nûreddin Mahmud Sultan Şah tarafından 1193'de Anadolu'nun bilinen ilk medresesi (Hoca Hasan) yapıldı. Moğol istilâsından kaçan birçok âlim ve sanatkâr Kayseri'ye yerleşti.

Memlük Sultanı Baybars ile Kayseri'ye gelen Kadı İbn Abdüzzâhir, 16 21 Nisan 1277'de Kayseriye geldiklerinde yedi camide (Sultan, Huand, Hacı Kılıç, Lala, Kölük [Gülük], Hoca Hasan, Nizâmeddin Müstevfi) cuma namazı kılındığını belirtmektedir.

Bir süre sonra, İlhanlılar'ın genel valisi olan ve Sivas merkez olmak üzere müstakil bir devlet kuran Emîr Eretna'nın eline geçti (1343).

1474 yılında Karamaoğulları beyliği yıkılana kadar şehir pek çok kere el değiştirdi. 1474'de Gedik Ahmed Paşa Karamanoğulları Beyliği'ni ortadan kaldırdıktan sonra Kayseri'de Osmanlı idaresi kuruldu. Kayseri, ticarî ve kültürel zenginliğiyle Anadolu'nun en önemli merkezlerinden biri olmuştur. Surların çevrelediği yerleşim birimine "içeri-şehir" adı verildi. Burası ulucamisi, bedesten ve çarşısı, hanları, hamamları, yüzlerce çeşme ve kuyusu, kısacası sanayi tesisleri dışında her türlü dinî, ticarî ve kültürel faaliyetin yürütülüp ihtiyaçların karşılanabileceği bir özelliğe sahipti.

II. Bayezid devrinde Kayseri sancak beyi Mustafa Bey, 902'de (1497) sur içinde bugün Halıcılar Çarşısı olarak hizmet veren bedestenle yakınında çeşitli dükkânlardan oluşan çarşığı inşa ettirmiş, burası o dönemde şehrin ticarî merkezi özelliği kazanmıştı. Bedestenin yanında Kayseri'nin 1390 tarihli en eski âbidevi çeşmesi olan Şeyh Müeyyed Çeşmesi ve hemen karşısında Şah Hatun tarafından yaptırılan

Pamuk, Pembe veya Kapan Hanı adlarıyla bilinen han yer almaktaydı.

Kayseri tarihî âbideler bakımından da önemli bir yere sahiptir. Bu tür binaların en eskileri

XII ve XIII. yüzyıllarda Dânişmendliler ve Selçuklular döneminde yapılmıştır.

Mevcut eserler içinde en eski dinî mâbed Dânişmendliler devrinden kalma Ulucami'dir (Câmi-i Kebîr, Sultan Camii). XII. asrın ikinci yarısında Melik Muhammed Gazi tarafından yapıldığı tahmin edilen cami 1205-1206'da esaslı bir şekilde onarılmış, bir diğer önemli tâdilât ise 1723'de gerçekleştirilmiştir.

Caminin yine kuzey kapısı üzerinde Osmanlılardan III. Ahmed'in Matbah ve Sur Emini Kayseri'li Halil Efendi'nin hicri 1135 tarihinde camiyi tamir ettirdiğine dair iki kitabesi bulunmaktadır.

Halil Efendi Kayseri'de ayrıca Gülük Camii Çeşmesi, yıkılan Gömleksiz Çeşme'yi, yine yıkılmış Düvenönündeki Dutlu Çeşme, Hasbek Kitçi Mescidi Çeşmesi'ni ve Çukurlu Camii çeşmelerini yaptırmıştır. Ayrıca Kayseri'ye bir yetimhane ve Hunat Medresesi içine bir kütüphane inşa ettirmiş ve buraya birçok kitaplar koymuştur. Mezarı İstanbul'da Haliç kenarında olup İstanbul'da da bir hayli hayratı bulunmaktadır.

Ulu Cami'nin doğu duvarına bitişik olarak yapılmış olan tek kubbeli kütüphane, III. Selim'in Reisülküttaplarından (devrin dış işleri bakanı) Kayserili Raşid Efendi'ye aittir ve Raşid Efendi'nin koyduğu birçok kıymetli yazma kitaba sahiptir.

Melik Gazi tarafından bir medrese ve günümüze ulaşan bir türbe yaptırılmıştı. Türbenin Melik Emir Gâzi'ye ait olduğuna dair bir kitabe bulunmamakla birlikte Dulkadiroğullarından Alâüddevle Bozkurt Bey'in 1500/1501 tarihli vakfiyesinde, Melik Gâzi Türbesi yanında Melik Gâzi ve ceddinin ruhu için mescit ve tekke yaptırıldığını yazdığına bakılırsa, o devirde türbenin Melik Gâzi'ye ait olduğu biliniyordu. Türbe XII yüzyıla tarihlenmektedir.

Melik Gâzi Türbesi'nin kuzey-doğusundaki iki türbeden yakında olanı, halk tarafından "Emir Halil" türbesi olarak bilinmektedir. Türbe, yukarıda sözü geçen Alâüddevle Vakfiyesinde bahsedilen bu beyin dedesi Dulkadiroğlu Bey'i Emir Halil ile ilgili olmalıdır fakat türbede bunu gösterecek bir kitabe bulunmamaktadır. Sonraki tarihlerde değişikliğe uğramış olan yapı 1964'te vakıflarca yeniden yapar gibi onarılmıştır.

Diğer eski cami aynı zamanda bir mahalleye adını veren Kөлük (Gölük) Camii'dir. VI. yüzyılda yapıldığı sanılan ve 1210'da Yağıbasan oğlu Mahmud kızı Adsız Elti Hatun tarafından tamir ettirilen mâbed ismini, burayı 1334-35'de yeniden ihya eden Kөлük (Gölük) Şemseddin b. Alameddin'in adını taşır.

Bir diğer tarihi vakıf eseri mesciddir. Yapısı itibariyle 19. yüzyılın sonlarında, Kayseri Hunat Camii orta kubbesi, Zeynel Abidin Türbesi ile birlikte yapıldığı anlaşılan mescidin duvarlarına bindirilmiş tek kubbesi bulunmaktadır. Dulkadiroğlu Alâüddevle Bozkurt Bey'in vakfiyesinde geçen kendi yaptırdığı mescit ve zaviyenin bugün izleri dahi belli değildir. Belki bu yapılar (vakfiyede Melik Gâzi Türbesi yanına yaptırıldığı belirtildiğine göre) şimdiki mescidin yerinde idi ve harap hale geldiğinden yıkılarak yerine Osmanlı Sultanı II. Abdülhamid tarafından yeni mescit yapılmıştır.

Yapısı itibariyle 19. yüzyılın sonlarında, Kayseri Hunat Camii orta kubbesi, Zeynel Abidin Türbesi ile birlikte yapıldığı anlaşılan mescidin duvarlarına bindirilmiş tek kubbesi bulunmak- tadır. Dulkadiroğlu Alâüddevle Bozkurt Bey'in vakfiyesinde geçen kendi yaptırdığı mescit ve zaviyenin bugün izleri dahi belli değildir. Belki bu yapılar (vakfiyede Melik Gâzi Türbesi yanına yaptırıldığı belirtildiğine göre) şimdiki

mescidin yerinde idi ve harap hale geldiğinden yıkılarak yerine Osmanlı Sultanı II. Abdülhamid tarafından yeni mescit yapılmıştır.

Bunların dışında I. Gıyâseddin Keyhusrev'in, kız kardeşi Gevher Nesibe'nin vasiyeti üzerine

1205-1206'da inşa ettirdiği, biri tıp medresesi olan Çifte medreseler (Gıyâsiye ve Şifâiye),

1. Alâeddin Keykubad'ın zevcesi Mahperi Sultan tarafından yaptırılan Huand Hatun Cami, medrese, hamam ve türbeden oluşan külliye, (1238) Hacı Kılıç Camii ve Medresesi (1249), Fahreddin Sâhib Ata tarafından inşa ettirilen Sâhibiye Medresesi (1267) Selçuklu dönemine aittir.

İlhanlı yönetimiyle ilişkili bir zat olan Hatunoğlu Eşref'in bânisi bulunduğu 1271 tarihli Hatunoğlu Camii ve yine XIII. yüzyıl eseri olan Han Camii ile Lâle Camii kesin biçimde tarihlendirilemeyen, fakat eski gelenekle münasebetler gösteren binalardır.

Tamirler ve tâdilâtlarla değişikliklere uğramış Şeyh İbrâhim Tennûrî ile ilişkili Şeyh veya Şih Camii (1473) küçük bir yapı olup güneyinde yer alan bir türbeye de sahiptir.

Osmanlı devri camileri için en ilgi çekici örnek 1586 tarihli Kurşunlu Cami'dir. Mimar Sinan'a atfedilen cami Hacı Ahmed Paşa tarafından yaptırılmış olup dört köşe pâyesi üzerinde yükselen bir kubbeye sahiptir. Evliya Çelebi bu cami dışında Osman Paşa ve Lala Paşa camilerinden bahsetmekteyse de bunlardan günümüze hiçbir şey kalmamıştır.

Kayseri'deki mimari eserler arasında medreseler önemli bir yer tutar. En erken örneğin Ulucami yanındaki, Melik Mehmed Dânişmend Gazi'nin inşa ettirdiği yeğeni Selçuklu Emiri Muzafferüddin Mahmud tarafından 1205-1206'da onarılan Melik Gazi Medresesi olarak bilinmesine rağmen bu binanın son izleri 1966'da belediye tarafından ortadan kaldırılmıştır.

Camilerle ilişkili veya bir bütün halinde külliyeler teşkil eden medreseler arasında hiç şüphesiz en ünlüsü, I. Gıyâseddin Keyhusrev ve kız kardeşi Gevher Nesibe Hatun tarafından yaptırılan, tıp medresesi ve şifâhâne olarak iki yapıdan müteşekkil külliye'dir. 1205-1206 tarihli olan yapılar tipik açık avlulu ve dört eyvanlı medrese planına sahiptir. Şifâhâne tarafında kümbet de yer almaktadır.

Kayseri'nin Selçuklu medreseleri arasında önemli eserler mevcuttur. Bunların içinde, Yağıbasan'ın torunu Adsız Elti Hatun'un yaptırdığı 1212 tarihli, Kayseri'nin yegâne iki katlı medresesi olan tek eyvanlı Kölük Medresesi, XIII. yüzyıl başlarına tarihlenen Avgunu Medresesi, II. Gıyâseddin Kılıcarslan'ın oğlu Melik Sultan'ın emriyle Ebû Bekir oğlu Hasan'ın inşa ettirdiği Hoca Hasan Medresesi, Vezir Sirâceddin Bedr'in eseri olan 1238 tarihli Sirâceddin Medresesi, 1267-68 tarihli Vezir Sâhib Ata'nın Sâhibiye Medresesi, Alâeddin Keykubad'ın hanımı Huand Hatun'un külliyesi içinde yer alan muhteşem medresesi (1238'den sonra), Keykâvus devri eseri olan, XIII. yüzyıl ortalarına tarihlendirilen Hacı Kılıç Medresesi gibi yapılar yanında bugün tamamen yok olmuş Ziyâeddin Karaarslan'ın yaptırdığı Ziyâiye Medresesi, III. Gıyâseddin Keyhusrev'in veziri Muînüddin Süleyman Pervâne'nin inşa ettirdiği Pervâne Medresesi önemli yer tutmaktadır.

Eretna devri eseri olan Köşk Medrese, Kayseri'nin güneydoğusundaki Köşk dağı adı verilen tepenin üzerinde yer almaktadır. Emîr Eretna'nın, hanımı Melike Sûlî Paşa adına inşa ettirdiği 1339 tarihli medrese sûfiler için bir hankah olarak yaptırılmış ve daha sonra medrese olarak kullanılmıştır. Binanın içinde Emîr Alâeddin Eretna'nın türbesi bulunur.

Dulkadıroğlu devri eseri olan Hatuniye Medresesi 1431-32 tarihli olup el-Melikü'n-Nâsır Muhammed

tarafından inşa ettirilmiştir.

Kayseri’de önemli mezar anıtlarına rastlanmaktadır. 1142 tarihli kare planlı bir yapı olan Dânişmend Melik Gazi Kümbeti, XIII. yüzyıl eseri olan, Şah Cihan Hatun’a ait onikigen planlı Döner Kümbet, Lala Muslihuddin için yaptırılan sekizgen planlı, 1194 tarihli Lala Kümbeti, külliyesi içinde yer alan 1205-1206 tarihli, sekizgen planlı Gevher Nesibe Kümbeti, 1210 tarihli Alaca Kümbet, 1249 tarihli Mahperi Hatun’a ait Huand Hatun Kümbeti (1238’den sonra), XIII. yüzyıl eseri olan sekizgen planlı Hasbek Kümbeti ile birlikte XIV. yüzyıla ait Eretna oğlu Ali Câfer’e ait sekizgen kümbet gibi mühim eserlerin yanı sıra Kutluğ Hatun Kümbeti, İzzeddin Emîr Sultan Kümbeti, Erdoğmuş Kümbeti, Emîr Şahab Kümbeti, Sırçalı Kümbet ve Ulu Hatun Şadgeldi Türbesi dikkat çeken diğer örneklerdir.

Osmanlı döneminde de mevcut olan medreseler faaliyetlerini sürdürmüşlerdir. 1860’ta yapılan bir tesbite göre şehirde kırk iki medrese bulunmaktaydı. Bunlardan yirmi ikisi tedrisata devam etmekte ve buralarda 607 talebe okumaktaydı. Talebenin üçte ikiden fazlasının Yozgat, Niğde, Maraş, Adana, Kırşehir’den gelmiş olması, Kayseri’nin sadece ticaretle değil eğitimde de önemli bir merkez olduğunu göstermektedir. XIX. yüzyılın ikinci yarısında Kayseri’ye yeni eğitim kurumları yapılmıştır. 1898-1899’da idâdî açılmış, iki rüşdiye ve birçok ibtidâiye yapılmıştır. 1900 tesbitine göre otuz dokuz medreseden başka bir idâdî, üç rüşdiye (1903), elli sekiz sıbyan mektebi vardı.

Hanlar ve kervansarayların hemen hepsi Osmanlı devri eseridir. Bu hanlar arasında Pîrî Mehmed Paşa Hanı şehrin ticarî hayatı için önemli yer tutuyordu. Mevcut hanlar içinde XVII-XVIII. yüzyıllara tarihlenen ve Damad İbrâhim Paşa’nın eseri olan Vezir Hanı ile Pamuk Han akla gelen diğer örneklerdir. Hamamlar arasında Gevher Nesibe Hatun’un yaptırdığı Sultan Hamamı, Huand Hamamı, Kölük Hamamı gibi yapılar aynı adları taşıyan külliyelere dahil eserlerdir. Bunların dışında, 1351 tarihli Eretna oğlu Câfer Bey tarafından yaptırılan Câfer Bey Hamamı, 1547 tarihli Hüseyin Bey Hamamı ve İmâreti, 1548 tarihli Kadı Bedreddin Mahmud’un eseri olan Kadı Hamamı, 1550 tarihli Selâhaddin Hamamı önemli Osmanlı devri eserleri olarak dikkat çekmektedir.

Yirmi iki Selçuklu çeşmesinin tesbit edilebildiği Kayseri’de Osmanlı devri çeşmeleri yanında mevcut olduğu bilinen mevlevîhânededen hiçbir iz kalmamıştır.

Diyanet İşleri Başkanlığı’na ait 2000 yılı istatistiklerine göre Kayseri’de il ve ilçe merkezlerinde 490, kasabalarda 140 ve köylerde 494 olmak üzere toplam 1124 cami bulunmaktadır. İl merkezindeki cami sayısı ise 278’dir. MEHMET İPŞİRLİ ENGİN BEKSAÇ Kayseri Tarihi Araştırmaları Cilt I Mehmet Çayırdağ Kayseri Büyükşehir Belediyesi Kültür Yayınları No: 184